

VÁZLATOK A HARANGOD-VIDÉK REFORMÁTUS EGYHÁZTÖRTÉNETÉHEZ

GALUSKA IMRE

A táj neve

Az egyháztörténeti hangulatú név hagyományos magyarozatát Szirmay Antal, Zemplén megye történetírója örökítette ránk közel kétszáz éve írt, Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről című latin nyelvű munkájában. „...nevezett helységek – úgymond – (Hernádnémeti, Hidvég és Gesztely), midőn Rákóczi és Bethlen (István) Erdély birtokáért egymással huzalkodtak, Rákóczi György részéről olyan kiváltsággal ruháztattak fel, hogy szállásbeli kötelezettségekppen minden telek egy jól fegyverzett lovast, a házas zsellér pedig egy kellően felszerelt gyalogost tartozik kiállítani a harcmezőre, annyiszor, ahányszor úgy hozza magával a parancs, és ha figyelmük harangkongatással felhívatik az ellenséges csapatok közeledésére. Mely végből mind a megneveztük, mind más arra alkalmas helyeken, Lúcs és Kesznyéten körül, jó magas, fából készült őrtornyok állíttattak, mindenikben ércharang-nyelvvel, hogy a betört ellenség közeledtét a szerencsieknek jelezzék, valamint a Rákóczi-javak felprédálását meggátolják. S ettől kezdve az az egész tartomány még ma is Harangod, vagyis Harangok helye.”¹

A táj belsejében viseli még e nevet egy Megyaszó környékén eredő s Harkánynál a Taktába szivárgó ér, középen egy puszta két majjossal: Újvilág-Harangod és Csillag-Harangod, továbbá a hernádnémeti határ keleti részén a vidékre jellemző tumulusok egyike, a Harangod-halom.

Határai

A háromszög alakú kis tájat, ezt a szép mezőséget, a déli csúcsában emelkedő, 43 m magas kesznyéteni torony „Nagy kinézőjéből” tiszta időben egy jó fényképezőgéppel szinte a maga egészében le lehetne fényképezni. A látóhatárt a képen a Zempléni-hegység, pontosabban: a Szerencsi-szigethegység déli nyúlványai zárnák le. Ez a táj északi határa, a Megyaszótól Szerencsig húzódó dombkoszorú. A háromszög egyik befogója nyugat felől a Sajó, odébb az ebbe vegyülő Hernád, kelet felől pedig a Takta vize, mely lejjebb már a Tisza elvett régi medrében ereszkedik alá. A háromszög e befogója fényképünkön is rajta lenne: a község alól felkanyarodó Sajó, továbbá a Tisza régi medrét kísérő, Lúcs irányába vonuló erdőszegély.

A táj felvai délről, a Tisza és a Sajó eredeti összefolyásánál helyet foglaló Kesznyéttel kezdve, az óramutató járásának irányában, körül a peremen, ekkép következnek: Kiscséc, Girincs, Gömör, Sajóhidvég, Berzék, Böcs, Hernádnémeti, Hernádkak, Gesztely, Újcsanános, Sóstófalva, Alsódobsza, Megyaszó, Legyesbénye, Bekecs, Taktazada, Taktaharkány, Tiszalúc. Kivétel nélkül a peremen sorakoznak. Belsejében talán

¹ Szirmay Antal: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Buda, 1804. 447. §. Fordította Dongó Gyárfás Géza. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1902. 10.

csak két falu talált helyet: Harangod és Irmár, melyek elsorvadását vizeiknek elégtelensége is jól magyarázza. Központja nem volt a tájnak – azazhogy kettő is volt, mint az ellipszisnek, de sajátságosan a határain kívül esett mind a kettő. Ónod Borsodban, a vidék nagy részének uradalmi központja; a másik Szerencs, szintén Rákóczi-domínium, az ősi tokaji szolgabírói járás megosztása óta a táj járási székhelye, már a Hegyaljához számít, ha borát Szirmay így jellemezte is: „Vinum de Szerencs, – Lengyelnek meg se jelents.”

Igazgatási beosztás

A harangodi községek az újkorban szinte kivétel nélkül Zemplénhez tartoztak, a hegyaljai, másképpen tokaji járás – legnépesebb helységéről – eleinte megyaszainak, később szerencsinek nevezett kerületébe. Ez a districtus utóbb külön járássá, a szerencsi járássá önállósult. A járás régi neve, a megyaszai pedig a híres ellenzéki választókerület nevében élt tovább a felszabadulásig, de az egyházi közigazgatásban mint egyházlátogató, vizitációs körzet neve ma is használatos.

A középkorban a Harangod vidékének Zemplén vármegyéhez való tartozása nem volt ilyen egyetemleges. Kesznyéten az Árpád-korban még a diósgyőri várhoz szolgált, eszerint nem tartozott volna Zemplénhez, Csanáros a Hernádon túl lévén, a középkorban Abaúj kebelében volt, mely megye fő vize, a Hernád jobb partján lenyúlt a folyónak majd a torkolatához. A két Bócs közül Belső nem volt Zempléné, de Abaújtól is csak 1819-ben csatolták Borsod megyéhez. Abban az időben az ilyen átcsatolás nem ment egyszerűen. Bőcsért is Aszaló városát kellett odaadni. De amikor 1882-ben Külső-Bőcsöt Zemplénből Borsodba kebelezték, csereközséget nem adtak helyébe.

Az egyházmegyei beosztás középkori örökséget őriz. A Harangod vidéke a nagy kiterjedésű egri egyházmegye zempléni főesperességének egy részeként a káptalan tizedterülete volt, districtus Zerench néven. Nagyjából a legfrissebb átrendezés előtti szerencsi járás községeit foglalta magába, de hozzátartoztak a Taktaköz községei is.² Figyelmet érdemel, hogy azok a szabolcsi helységek ma is a zempléni egyházmegye gremiálisai, mivel mint a múltban, ma is a „Hegy alá” gravitálnak. Reformátor elődeink nem változtattak mindenáron; a régi keretből azt, ami jó, meghagyták.

Viszont változtattak, ha a parancsoló szükség úgy hozta. A Harangod-vidék nagyobb fele: Harkány, Lúci, Kesznyéten, Kiscséc, Girincs, Hidvég, Berzék, Németi, Kak, Gesztely, Csanáros, Hoporty (a mai Sóstófalva) és Kázmér Dobsza (Alsódobsza) a borsodi nagy egyházmegyéhez csatlakozott. E csatlakozás magyarázatát abban lelhetjük, hogy (még Eger eleste előtt) a török hódoltság kiterjedt a felsorolt helységekre, így nem volt lehető ezek egyházmegyei kapcsolata Zemplén be nem hódolt részével. E községek aztán a Borsod–Gömör–Kishonti traktusból csak az 1799-i egyházmegyei területi rendezéskor kerültek vissza az Alsó-Zempléni Egyházmegyébe. Ugyanakkor az abaúji Belső-Bőcsöt a zempléni Külső-Bőccsel az abaúji egyházmegyébe osztották, honnan aztán csak hatvan év múlva került vissza az Alsó-Borsodi Egyházmegyébe.

A közelmúltban szinte megismételte magát a történelem, midőn 1956-ban a Harangod-vidék délnyugati fele ismét a borsodi egyházmegye kebelébe soroztatott Kesznyéttől fel Gesztelyig. Ezek a községek Miskolc nagyobb vonzása következtében már 1945-ben elkerültek a szerencsi járásból Borsod megye miskolci járásába, még mielőtt a három megye, Borsod, Abaúj és Zemplén egyesült volna. Az egyházmegyei beosztás aztán követte az új politikai beosztást.

2 *Kandra Kabos*: Az egri főegyház Szent János Könyve, Eger, 1886. 406–407., 477., 495. lap.

A török világ következtében a Harangod-vidék felső része: Megyaszó, Legyesbénye, Bekecs, Taktaszada az abaúji egyházmegye tartozéka lett. (A taktaközi szabolcsi falvak szintén, sőt az alsó-hegyaljai részek is: Szerencs, Zombor, Tarcál, Tokaj. E területnek a szerencsi völgyön át, melyet a földrajz Szerencsi-árokknak nevez, természetes és közvetlen összeköttetése van Kassa völgyével. (Itt volt esperes Károlyi Gáspár.) A zempléni traktusnak így csak a Bodrogkeresztúrtól felfelé eső részek maradtak. Az 1799. évi nagy egyházmegyei rendezéskor került aztán a Harangod vidéke a maga egészében szinte³ az Alsó-Zempléni Egyházmegye kebelébe. Egyszóval a harangodi táj egyháztörténete három tiszánineni traktus, az abaúji, borsodi és zempléni egyházmegye történetének egy része.

A Harangod-vidéknek mint egyházlátogatási körzetnek az Alsó-Zempléni Egyházmegyében megyaszói vagy harangodi járás volt a neve. Literátus elődeink Campaniának mondták, eredetileg a nevet a harang latin – campana – nevéből. (A többi tájegységei pedig így neveztettek: Montania – Hegyköz, Submontania – Hegyalja, Tactania – Taktaköz, Mezopotamia – Bodrogköz.⁴)

Reformáció

Az 1530-as években mehetett végbe, a református irányzat szervezkedése pedig a tarcali zsinatok (1562, 1564) és a gönci zsinat (1566) végzései nyomán. A Tisza jobb parti esperesek 1568-ban kifejezik Béza előtt, hogy a református hitvallást már régebben elfogadták. Szinte az egész terület reformátussá lett. Tizenkilenc helysége közül Köröm reformációjáról nem tudok. Az viszont elképzelhetetlen, hogy egyedül ezt nem érintette volna meg a reformáció szele. Hogy az evangéliumi egyház e községben fel nem virágozhatott, oka valószínűleg abban kereshető, hogy a bőcsi Czudar család alapította sajlóádi pálos szerzetesrend birtoka volt. Mint már pusztát 1694-re⁵ hatévi fizetésmentességgel a földesúr szerzetesrend természetesen nem református telepésekkel népesítette be. Egyébként újra elpusztulhatott, s lehet, hogy új lakosokkal csak a XVIII. században népesült be, mint több más környező helység. A szerzetesekkel szemben a szomszéd Girincs földesura, Dőry András is tehetetlen volt; ellenükben a Sajón rakott hídját felszedni kényszerült, mert a rév joga egyedül a pálosokat illette.⁶ A pesti ősrégi országút utasai itt átkelve lépnek a Harangod vidékére. A talán még a Czudar család építtette kis templomot 1729-ben a barátok bővítették ki, s mellé egy vendégfogadót építettek. Oromfalán a napóra még megvan, de a mellé írt verset már nem betűzgethetik a Harangod alsóbb vidékéről az ónodi vásárra tartó szekeresek:

QVaM Clto feLICes / erIpIt hora DIes

Chronosticon ez a fél distichon, mert római számokat jelentő kiemelt nagybetűi évszámot adnak: építése évét, 1760-at.⁷ Magyarra így sikerült áttennem:

Boldog időnket az óra, / jaj, viszi tolvaj módra

Vidékünk a XVII. században már szinte teljes egészében a Rákóczi-házat uralta. Védelme alatt és bőkezű jótéteményei által virágozhattak eklézsiáink – hacsak békeség

3 Külső-Bőcs kivételével persze, mely a Hernádon túli testvérfalujában, Belső-Bőcsön lévő társégházától el nem szakadhatott.

4 Úgy tudom, e tájegységek latin neveit Miskolczi Csulyak István (1575–1645) zempléni esperes hagyta ránk.

5 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1909. 345.

6 *Szirmay Antal*: Zemplén vármegye helyrajzi és politikai ismertetése. Buda, 1803. 212. §. Fordította *Matolai Etele*. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1901. 264.

7 L. az előző, 6. sz. jegyzetet.

volt. A Rákócziaknak köszönhető a Harangod-vidékre a református hajdúság végleges telepítése is, és kiváltságaiknak az országos törvények ellenében is hosszú időn át való biztosítása. A hajdúság letelepítésére nézve egy nagy néprajztudósunk megállapítását idézem. Ő a tiszántúli hajdúvárosokról mondta, én azonban a tiszáninneniekre is vonatkoztatom: ezek telepítése nélkül is kisebb volna Magyarország.⁸ Hozzámondhatjuk: kevesebb volna a reformátusság.

A Harangod-vidék mint hajdúkerület

A Szirmaynál fennmaradt (vagy éppen tőle származó) hagyomány téved, mikor a Harangod nevét hajdú őrtornyok harangjaitól eredezteti, hiszen a Harangod víznév egyik legkorábbi, már 1211-ből ismert nyelvemlékünk.⁹ E víznevünk országszerte többfelé is megtalálható, és vidékünk is a rajta keresztülhaladó ily nevű érről kapta a nevét. Az érről viszont eredetileg a hozzátelepülő, a hozzátartozó, de már a középkorban elpusztásodó falu, Harangod, amelynek határa szomszédai határvonalaiából kikövetkeztethető. Az ér pedig vagy a beléhelyezett vízázdozati kultikus rézűstről, harang szavunk első hordozójáról, vagy – s ez a valószínűbb – a partjain nyíló harangvirágról. S ha a név eredetében téved is Szirmay, a vidék hajdú múltja történelem.

A hajdúk eredetileg szabad, jobbágytelekhez kötetlen, pásztorféle foglalkozású férfiak voltak, kik túlnyomó többségükben a Tiszán túl éltek. A XV. és a XVI. században évente több százezer magyar szarvasmarha-exportnak voltak a „technikai kivitelezői”, azaz a hatalmas csordák terelői, hajcsárai. Sokat vitatott elnevezésük is az egyik, mindjobban bátorodó nézet szerint egy eredetű a *hajtóval*.

A hajdúság aztán, egy évszázad leforgása alatt, az 1500-as évek végére, eredeti foglalkozását elhagyva, a harcokban nyert zsákmányból élő, katonáskodó népelemmé lesz. A hajdú szó jelentése is ekkor már hivatásos zsoldos gyalog katona. Egyre nagyobb tömegekben álltak soraikba azok a jobbágyok, akiknek lakóföldjét a török elpusztította, elfoglalta. Nemesek is verődtek már hozzájuk, és előkelőbbnek számító lovas csapatok is voltak köztük. Akárki zsoldjába fogadhatta őket, csak a törökhöz nem szegődtek. A szakadatlan harcokban, a kegyetlen évszázadban erkölcsük eldurvul, s igen súlyos gondot okoznak mind a föld népének, mind a török hatalomnak, mind pedig az ország sorsát intéző országgyűléseknek, úgyhogy a föld népe átkainak mondják, és kiirtásokra törvényeket hoznak. – Ezeket a hajdúkat nyerte meg első függetlenségi harcunk vezére, Bocskai a magyar nemzeti és lelkiismereti szabadság ügyének, s velük győzedelmet nyervén a Habsburg királyon, jutalmul földet adott részükre testületi nemességgel.¹⁰

Esze Tamás történészünk rámutat a hajdúk közt szolgáló református prédikátorok mérhetetlen jelentőségű szolgálatára: „ezt a katonanépet ők formálták, nemesítették, és készítették elő, magyarságuk és keresztyénségük ébresztgetésével nagy történelmi cselekedetük teljesítésére. Teljesítményük a református lelkigondozás történetének egyik legjelentősebb részlete, egyik legnagyobb eredménye.”¹¹

⁸ Györffy István

⁹ „unde exit stagnum, qued vocatur Harrangud.” TESz II. Magyarország XIII. századi földrajzi állapotát ábrázoló térképén is megtalálható a Marostól és Csanád városától délre a Tiszába folyó Harangod nevű víz. Történeti Atlasz. Budapest, 1961. – Szabolcs megyében Oros község határában a mintegy rendszert alkotó vadvizek egyike, Ethnographia, 1968. 4. – A Cserehátról a Hernád felé futó egyik patak *Harangó*. Frisnyák Sándor: A Hernád-völgy földrajzi képe. Borsodi Szemle, 1961. 2. sz. 170. Valószínűleg *Harangod* volt eredetileg ez is.

¹⁰ Balogh István: Hajdúság. Budapest, 1969. Passim.

¹¹ Esze Tamás: Úti jegyzetek: Szerencs. Az Út. 1955. VIII. évf. 19. sz.

Azok a hajdúk, kiknek letelepedését Bocskai korai halála is megakadályozta, rézint a Harangod vidékén szálltak meg, a Rákóczi-háztól nyervén oltalmat és kiváltságokat. Egyébként a hajdúk második felkelése szorította rá az ország urait, hogy Bocskai végrendelete érvényesüljön. De a felzúdulókat generálisuk, Homonnai Bálint már csak úgy tudta leszállítani, hogy az 1608. április 19-én tartott szikszói gyűlésen nekik juttatta Polgárt és mellette Szentmargitát. S ugyanez a gyűlés a továbbra is zsoldjában tartandó hajdúk számát 692 lovasban és 1093 gyalogban állapította meg. „Ez nevezett fizetett hadnak telepedése peniglen, úgymint az lovas hadnak Hernádnémethiben, Szerencsen, Beőchön, Kesznyétenben légyen, az gyalogság legyen Gesztelyben, ha kívántatik az környülötte való falukon, avagy az hová az közönséges szükség kívánnya.”¹² A kesznyéteniek később az özvegy fejedelemasszonytól, Lorántffy Zsuzsannától nyertek kiváltságlevelet, melyet fia, II. Rákóczi György Ecsed várában 1654-ben megerősített. Másolatban ma is megvan az Urbariumot 1772-ben előkészítő vizsgálati jegyzőkönyvhöz csatolva.¹³

Harangodi hajdúvárosaink „helytelenségei”¹⁴ a Corpus Iurisba is bekerültek. Előbb csak Hernádnémeti, Sajóhidvég és Gesztely szabad hajdúváros módjára viselkedő, töröknek behódolt helységeket, különösen pedig Hidvég helységet, mely még földesurat sem akart maga felett elismerni, parancsolta vissza az országgyűlés az 1635. évi 68. és 92. törvénycikke Zemplén vármegye hatósága alá. Rajtuk kívül később az 1647. évi 30. tc. Megyaszót, Monokot, Bekecsét is. Kesznyétenről, Lúcról és Bőcsről nem szól a törvény. Úgy látszik, e helyeken nem mozgolódtak. Kesznyéten majd csak 1649-ben kapja magánföldesúri kiváltságlevelét.

II. Rákóczi Ferenc is felettebb támaszkodott az ő „harangodi síkságon elterülő”, a „Hernád és Sajó partjain fekvő” hajdúvárosaira. Először is felszólította a felkelésre. Emlékirataiban kétszer is említi őket.¹⁵ 1708-ban „Ónod és Hét hajdú helyekből Mustrában menendő vitézek(ne)k számok: Ónod 35, Szederkény 15, Bőcs 19, Hernád Némethi 43, Medgyaszó 62, Kesznyéten 13, Lucz 42, Szerencs 58. Gyalogosok: 65.” Összesen 362 név szerint felsorolt hajdúnak kellett hadiszemlére állnia.¹⁶ Ezekből a helységekből alakítja meg a vezérlő fejedelem 1709-ben az új hajdúkerületet. Báji Patay Sámuel lett a kerület főkapitánya. A városok sorából ekkor már hiányzik Bekecs, Hidvég és Gesztely, mert elnéptelenedtek, pusztán állottak. De a meglévők oly hűségesen kitarattak, hogy 1709-ben Kesznyéten 40 családjából pl. 36 szerepel a listán, amin a történetíró is csodálkozik.¹⁷

Megmaradt-e valami hajdú kiváltságaiból harangodi népünknek a nagymajtényi fegyverletétel után? Ha csak az nem, hogy röghöz kötött nem lett, „szabad menetelű” maradt, s földesuraival is szerződéses viszonyt folytathatott. A kesznyéteni nép pl. szolgáltatásait sokáig taksával válthatta meg. Onnan tudjuk ezt, hogy 1808. november 29-én a helység lakosai Molnár Sámuel direktorhoz (Ónod) folyamodtak, hogy ne az urbárium, „hanem az eddigi Szerződés szerint köteleztessenek úri szolgálattuk ’s adózásuk

12 Dr. Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. Történelmi Tár. 1900. 446–448.

13 Novom Duncta Examinis in Possossione S(ajó) Kesznyéteny Die 28 a Septembris A(nno) 1772 po-racti. Zemplén megye Levéltára. Sátoraljaújhely. Loc. 102. N. 541.

14 Szirmai Antal: az 1. sz. jegyzetben i.m. 134.

15 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 1951. 55–56., 59.

16 Dankó Imre: A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955. 13.

17 Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. 169.

megtételére”.¹⁸ Az sem elhanyagolható szempont, hogy egységesnek maradt református községek ellenében az ellenreformáció dühöngése hatástalanabb volt. Egy földrajztutós pedig azt állapítja meg róluk, hogy „...szabad gondolkozásukat és magatartásukat mégis megőrizték, és ezzel hatottak a régebbi lakosokra”, s hajdú múltjuk „eredménye a Harangod népének a szomszédos jobbágyfalvakétól eltérő szabadabb észjárása és magatartása”.¹⁹ Hát a történeti tudatban valami emléke maradt-e a hajdú múltnak? A múlton egyáltalán nem elmerengő népünk az időszerűre néz, és a lehetőségeket tekinti, alkalmasint az emlékező öreget, mint aki hiábavalóságokat és idejét múlta eseményeket emleget fel, letorkolja. Így felejtette el teljesen hajdú mivoltát, múltját. Maga a hajdú név ’kisbíró’ jelentésűvé változott, rajta kívül csak egy szólásmondásban maradt meg, melynek a lúci (illetelmes) változatát írom ide: „Mikor lessz még a’, még fele se fröstökölt a hajdúnak, oszt (pedig) mind akar!” – A nehezen, sok ügygel-bajjal megvalósítható munkára, dolgokra alkalmazzák, pl. mikor a teljesen megrakott falra, a kész tetőre feltetlik a bokrétát, de a háznak, hogy lakható legyen, még igen sok a híja.

Nemesi községek, földesurak

A gesztelyiek 1640-ben kelt díjlevele szerint községükben három rend lakott: nemesek, hajdúk és parasztok. Általában a Harangod vidéki hajdúhelyeken a hajdúk mellett a jobbágyoké is volt a község. Ezeket később is, mikor már kiváltságaikat elvesztették, az is jellemezte, hogy földesuraik egy nagy birtoktestnek, az ónodi uradalomnak lévén a tulajdencsai, nem laktak bennük. Voltak aztán községek, melyeket kisebb földesurak laktak, nem paraszti életformájú, nem jobbágytelken ülő ármális nemesek, hanem úri birtokosok, többen, compossessorok – társbirtokosok –, s ezek jobbágyai. Ilyen nemesi községgé vált mindjobban Gesztely, miután hajdúvárosi privilégiuma megszűnt, és tipikusan ilyen volt ősi soron Berzék. E községek egyháztörténeti jelentősége az volt, hogy a kuruc háborúk lezajlása után a vértelen ellenreformáció vésszes korszakában belőlük támadtak eklézsiáink oltalmazói, érdekeinek képviselői, a bodrogkeresztúri konvent (1734) végzései folytán egyházunk világi vezetői. Berzéki volt Pankotai Jósa Antal, tevékeny egyházmegyei assessor. Bizaki Puky István coadjutor curator (a nála gyakran vendégeskedő Csokonai barátja) gesztelyi földbirtokos volt. Voltak falvak, melyekben az ott élő földbirtokosnak döntő befolyása volt az egyház életére. A Vayak áldásosan tevékenykedtek Alsózsoltcán. Itt élt a tiszáninneri egyházkerület első főgondnoka, a tiszáninneri eklézsiák fáradhatatlan védelmezője, oszlopembere, Vay Ábrahám. (1735–1762 közt volt főkurátor.) A tulajdonképpeni legelső főkurátornak tartható Dőry András, kit még a bodrogkeresztúri konventen a földbirtokosok választottak meg, Gayricsnek volt földesura és patrónusa, viszont fia már katalizálta az egész falut. A Vayak mint földesurak Alsódobszának is nagy jötevői voltak. Legyesbényének, miután előzőleg Szerencs filiája volt, udvari pap volt első predikátora; Békésy Pál hozatta magának, s a legyesbényeiek a földesúri udvarba jártak istentiszteletre.²⁰ Valaha pedig, a középkorban, templomáról volt jeles a falujuk, hiszen az egy 1374-ben kiállított oklevélben Eghazas Benye. A legtöbb harangodi falu két részből állott, melyeket Alsó és Felső, vagy többnyire csak Al és Fel jelzővel különböztettek meg, s határoltak el. A két rész együttes említésekor szokás volt a latin *utraque* jelzőt vetni a falunév

18 Kesznyéten község régi jegyzőkönyve. Második kötet. 53. lap. A kesznyéteni ref. egyház levéltára.

19 Dr. Márton Béla: Harangod. Élet és Tudomány. 1964. XIX. évf. 44. szám.

20 Alsózsoltca, Alsódobsza, Gesztely és Legyesbénye adatai dr. Szabó Lajos: A tiszáninneri református gyülekezetek egyháztörténeti adataira című művéből. (A továbbiakban: Dr. Szabó Lajos: Adattár.)

után. A kettős tagoltságnak az ősi nemzetségi társadalomban párválasztó szerepe volt: az ikerfalvak, illetőleg a részek (szegek, szerek, végek) egymásból házashadtak. A Harangod mezőségén fekvő Bénye is Al- és Felbényére tagolódott, s miután temploma Albényének volt, ezt különböztették meg az Egyházás előtaggal.²¹ A török világban és a pestisjárványokban elnéptelenedett (1730-ban még pusztá) Legyesbénye 1791-ben lett újra „egyházás”, mikor is máter eklézsiájától való önállósulása után kilenc évre, április 22-én temploma alapkövét letették. Ekkorra azonban, mint a legtöbb magyar falu, már egységessé olvadt. Már nem egymástól, hanem a hegyaljai Erdőbényétől megkülönböztető vezetéknevének valószínűleg az az egyszerű magyarázata, hogy a körömi országot Szerencs közelében nagy kiterjedésű legelőjén át vezetett, melyen az utast nagy rajokban körültáncolva kísérték a legyek. A középkorban még Mezőbénye volt.

A compossessorok lakta Berzékhez még visszatérve: kis eklézsiáját „kurta urai” patronálása kapossá tette. 1831. szeptember 26-án Biliczki János kesznyéteni káplán a gesztelyi traktuális gyűlésen olvastatott levelében azt kéri az esperestől, hogy méltóztasson őt „a’ Berzéki árva kis Eklézsiával meg vigasztalni”.²² „Árva” jelzője arra utal, hogy pásztorát a nagy kolerajárvány elvitte. A kis gyülekezet tagjai nem adóztak, hanem még a közelmúltban is maguk részesedtek egyházközségük anyagi javaiból. Egyik lelképásztoruk maga is földbirtokosá lett, s lánya, a Molnár kisasszonyok egyike, kiházásítási alapot létesített, melyből a férjhez menő lányok kelengyjét állították elő. Volt egy másik alapítványa is: egy kórházi ágy a debreceni klinikán, felekezeti különbség nélkül berzéki betegnek.²³ – Berzéknek szomszédaihoz képest a cigánysora is takaros volt, neves muzsikuskok éltek itt.

Elpusztult egyházközségek

Dőry András fia, Ferenc 1737-ben mozdította el a girincsi református lelkészt.²⁴ Népe a községnek azonban nem egyszerre állt át, huzamosabb ideig tartott katolizációja. A kesznyéteniek hagyományában úgy maradt fenn, hogy csak azoknak osztottak földet, akik átállottak. Bizonyára nem csekély érdeműl tudták be Dőry Ferencnek Bécsben ezt az ellenreformációt, mikor báróságot, majd grófságot nyert s Zemplénnek is alispánja lett. Fianak, Dőry Gábornak Katalin lányával történt a – ha nem is egészen a Mikszáth-regénybeli, de a valóságos – különös házasság. Girincset a múlt század elején még Kesznyéten filiálisának nevezték.

Ugyancsak Kesznyéten leánya, „affiliálisa” volt nyugat felőli szomszédja, Kis-csécis is. A filiális elé tűzött „particula” finom jelentést módosító szerepével arra utal, hogy az eredetileg önálló mater eklézsia filiálisként odacsatoltatott szomszédjához. Csakugyan Kiscsécis 1727-ben még anyaegyház. Filiája a túlparti, borsodi oldalon telepedett Nagycsécis, testvérfaluja az első üléskor. Prédikátora Szikszai István.²⁵ 1772-ből ránk maradt térképén egy vízeztől körülvevett nagy kerek rétnek Pap berke a neve.²⁶ Régi anyakönyve és önkupája a múlt század derekán került át az anyaegyházává lett kesz-

21 Dr. Barna János (szerk.): Szerencs és vidéke. Budapest, 1931. (A továbbiakban: Szerencs, 1931.)

22 Az Alsó-Zempléni Ref. Egyházmegye Levéltára. Községsoros különcsomó. S. Kesznyéten. A Tiszáninneneni Ref. Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Sárospatak.

23 Dr. Rózsa Tibor böcsi és berzéki ref. lelképásztor közlése.

24 Szerencs, 1931. 42. Vö. Szirmai Antal: a 6. sz. jegyzetben i.m. 264.

25 Csáji Pál: A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725–1729. Egyháztörténet. I. évf. 1958. 1. füzet 52.

26 Román János: Kéziratok térképek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Borsodi Levéltári Füzetek. 2. Miskolc, 1971.

nyéteni mater eklézsiához, minthogy elfogyatkoztak a benne lakó reformátusok. Elnéptelenedésében nemcsak az ellenreformáció vétkes, hanem a Sajó is, melynek partszaggatásai miatt lakói nagyrészt elhagyták, és részint Kesznyétenbe költöztek. Hitünkbeli népessége már a múlt század elején sem érte el a húszat. 1914-ben készült kataszteri térképén még csak egy cigány házat találunk, ma a túlnyomó többség „fáraó ivadéka”. Csak néhány családból álló maradék magyarsága kötődik hozzá, mivel tehetetlen az elköltözésre.

Több harangodi község a pusztulását követő újratelepítéssel veszítette el tiszta református jellegét. A XVI. század második felében s a XVII. században a török pusztított el sok helységet. A XVII. század utolsó harmadában a kuruc-labanc háborúk sem zajlottak pusztítások nélkül. A török elleni felszabadító háborúknak pedig igen-igen nagy volt emberi életben az adójuk. A legnagyobb elnéptelenítést azonban különösen az 1700-as székulumban többször is megismétlődő „nagy halál”, a pestis okozta. A pestises esztenődök ezek voltak: 1555, 1564, 1678, 1710, 1721, 1740. Legborzasztóbban 1710-ben, a Rákóczi-felkelés idején dühöngött, mikor is Miskolcon hatezer ember halt meg benne, és „sok helységek pusztán maradtak”.²⁷

Bekecs pusztává tétele után református népe és egyháza nem állt helyre. A múlt század első felében már mint „magyar-orosz” falut ismerjük.²⁸ A tiszta református Berzék lassanként három vallású lesz. Hernádnémeti és Gesztely is a kuruc háborúk utáni telepítésekkel lesznek vegyes vallásúak. Böcs történetéből két futásról is van adatunk. 1598-ban így szól egy egyházmegyei utasítás: „Az futott néppel az mint alkhatik az predikátor, aval elégediék.”²⁹ Ezt úgy értelmezhetjük, hogy oda futott népről van szó. Kilencven év múlva azonban a böcsiek futottak el a török uralom alóli nagy felszabadító harcok idején, Németibe, s egy ideig ott laktak.³⁰ „...az Hidvégi Sok Esztenődöktől folyvást pusztán állott praediumot” egészen újra kellett telepíteni. Rimaszombathy Mihály esperes 1716-ban egyezett meg a hidvégi egyház küldöttjeivel a teljes pusztulásból újraépült egyház lelkészi fizetésére nézve, és számára lelkészt rendelt.³¹ Az új kolónusok azonban nem messziről jöhettek, mert a regenerálódott falu néprajza nem üt el a Harangod vidékétől. Hernádkak regenerációjában meg az az érdekes, hogy csehekkel ment vegbe. Sisáry uraság hozatta őket. S midőn Csicseri Orosz János szolgabíró 1769-ben vizsgálatot tartott ellenük, arra az eredményre jutott, hogy megtűrhetők, mivel „helv. confession levőknek tekintendők”.³² Csanáloson nagy újság volt a Felvidékről jött 14 lutheránus tót család 58 lélekszámmal. Csak a múlt század elején, 1817-ben hozatta őket az evangélikus földesúr, Szirmay András.³³ Az 1848–49-cel megjövő polgárolás lehetőségeként a Rákóczi-örökös gróf Erdődy-birtokok nagy részét új földesurak szereztek meg. A vidék nyugati oldalán a közelebbi múltban a *Munkok*, akik régi vallásuk helyett a reformátust választották, s részt vettek az egyház tevékeny szolgálatában. A legnagyobb birtokosokká lett báró Harkányiakról azt beszélték, hogy kilencvenkilenc

27 *Román Ernő*: Az alsóborsodi s az ősrégi borsod–gömör–kishonti egyházmegye története. Miskolc, 1926. 41.

28 *Fényes Elek*: Magyar Országának ... mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Harmadik Kötet, Pesten, 1837.

29 *Román Ernő* i. m. 136.

30 Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák. Belső-Böcs címszó. – *Dr. Hegyaljai Kiss Géza*: Külső- és Belső-Böcs. In: *Dr. Halmay Béla és Leszih Andor* (szerk.): Miskolc és Borsod–Gömör–Kishont egyelőre egyesített vármegyebeli községek. 1929. – *Dr. Szabó Lajos*: Adattár.

31 *Román Ernő*: i. m. 56.

32 *Dr. Szabó Lajos*: Adattár.

33 *Kőrössy György*: Újcsanálós. In: Szerencs, 1931. 113.

tanyájuk van, a századikat csupán azért nem szerzik meg, mert egy század katonaságot kellene tartaniuk, vagy – száz kutyát. A hagyomány a vagyont szerző elődre is emlékezik. Amolyan vándor kereskedő volt, akiket népünk gyűrűs zsidónak nevezett, Kup Élinék (Kopf Éliásnak) hívták. – A majorsági gazdálkodás fellendültével hozott mezőgazdasági munkások leszármazottai a tanyákról apránként beszivárognak a községekbe, nemcsak megbontották azok református egységét, hanem nagyobb biológiai erejüknel fogva nem egy helyen vagy már megközelítették a reformátusok számát, vagy már túl is szárnyalták. Kesznyéten s még Bőcs reformátussága az, mely ezt az újabb réteget asszimilálni, bekebelezni tudja. Persze a reformátusságnak ez a hegemoniája, ahol megvan, nem érdem, hanem adottság, a hit nyelvén nevezve: kegyelem.

Ad vocem: bekebelezni. A gyülekezetek a beköltözöttektől, beházasodottaktól bekebelezési díjat szedtek. Kesznyétenben ily címen a bevételek a múlt század derekától folytak. De pl. 1876-ban Taktaszadán is kimondják, hogy „ha új egyháztag jön házasság vagy más úton a községbe, miután itt már készen talál iskolát és templomot, mely neki sem költségsége, sem fáradságába nem került – tartoznak, ha férfi és telkes helyre jött 10 forintot, ha gyalog, vagy munkás osztálybeli 5 forint bekebelezési díjat fizetni.”³⁴

Templomok

A legrégebbi a megyeszéki és a berzéki, de ez utóbbinak vidékünkön kivételesen nincsen tornya, faharangláb áll mellette. De sok újabb templomunk is nagyon régi olyan értelemben, hogy egy romladozó régi templom köveinek a felhasználásával építették. Kesznyétenben is legalább háromszor újultak meg a kövek az egymást váltó templomok falában. Eddigi ismereteink szerint legelőbb 1652-ben, mikorra is „felette igen megh roskadozott az Istennek háza (...) de magunktul – írják a kérvényben – felette igen erőtelenek vagyunk, az sok töröknek való adózás miatt”. Azt kérik a vármegyétől, hogy „mih az Úr Isten engedi megh építenünk aszt a Szent házat, méltóztassék az kapu után való fizetést megh engedni”. Folyamodványukat ekkép írták alá: „Kesznyétenben lako ügye fogyott szegény emberek.”

Mikor a csanánosiak II. József türelmi rendeletén kapva 1787-ben hozzáfogtak kicsinynek bizonyult és javításra szoruló templomuk kibővítéséhez, felhasználták hozzá – ilyet a türelmi rendelet megengedett – egy pusztai templom köveit. Ez a pusztuló templom tetőzet és padlás nélkül a hoportyi Losonczy László szőlője alatt meredezett. Hagyomány szól arról, hogy ezt meg még a csehek építették volna.³⁵ A Harangod vidékének több templomához fűződik ez a kellőleg még nem vizsgált hagyomány, ezért méltó a megemlíítésre. Valószínűleg a magyarságnak a reformációval való korai kapcsolatára utal.

Bazsi és Abony volt községek pusztai templomainak köveit pedig az ott épülő majorok anyagául használták fel. Általános gyakorlat volt ez is a régi időkben, kivált a majorsági gazdálkodás fellendülésekor. Bazsi Lúci és Harkány közt terült el az országút, illetőleg a Takta mellett, Abony pedig Lúci és Kesznyéten fele távolságában a Tisza partján. A Bőcs és Németi közt a vasútállomás táján feküdt valahai Csege³⁶ (bővebb néven: Csegeszege), a Kak melletti Sisár, továbbá a Gesztely és Csanános közötti Makranc

34 Dr. Szabó Lajos: A kétszázharminc éves taktaszadai református egyház. 1717–1947. 18.

35 Kőrössi György: i. m. 118.

36 Ha az újcsanánosi ember a hernádnémeti állomásra szekerezett, az 1940-es években még így mondta: „Megyek a Csegére.”

templomáról nincsen tudomásunk. A Sajó és a Hernád összefolyásánál lévő Megyer, a Csanáros mellett Szerencs felé fekvő Irmár,³⁷ aztán a Tiszalúctól nyugatra egy ér partján, a sarkosan forduló országút mentén települt Sarkad: nem érték meg a reformációt, elpusztultak még a középkori falupusztásodás folytán. Ez utóbbi, általam feltételezett falunak kora Árpád-kori, I. Endre és Salamon idejéből való temetőjét dr. Kovács László tárta fel, amiről 1985. okt. 14-én Miskolcon beszámolt a Múzeumi Hónap alkalmával. Felfedezése a temető kétközpontúsága, amelyben a magyar falvak ősi tagozódásának (alvég – felvég), illetőleg az utraque jelzőjű ikerhelységek kettősségének a tükörképét látom. Ezt közöltem is a felfedezővel. A kettősség szerepe a nemzeti társadalom ősi fokán házasságszabályozás volt: egyik frátia a másikból házasodott. – Sarkad ősi Rákóczi-major; az ónodi uradalom megoszlása után az Erdődy-birtok lúci és kesznyéteni maradványának a felszabadulásig központja. Valószínűleg vízének, a Sarkad érnek elégtelensége következtében sorvad el.

A valahai bekecsi templomot is egy előző templom köveiből építették. Legnevezetesebb a harangodi templomok között, mert felszentelésének lefolyását Szenczi Molnár Albert, a zoltárfordító írta meg és nyomtatta ki Kassán 1625-ben. Sajtó alá rendezte ebben a könyvben az év első napján a consecratio alkalmával elhangzott igehirdetéseket. Micsoda türelem volt a régiekben, és szomjúság az Isten Igéjére! – ámul Esze Tamás, a teológus történetíró, mert Szepsi Mihály esperes avató prédikációja 32 nyomtatott oldal, az úrvacsoráról való rövid(!) tanítás 24 lapra terjed, a délelőtti prédikáció terjedelme 36 oldal, s 16 a latin orációé. Igaz, a régiiek lelki és minden szellemi igényük kielégítését az igehirdetés hallgatása által nyerték, s a prédikáció nemes szórakozáshoz is juttatta őket.

Szenczi Molnár Albert, Esze Tamás egyháztörténészünk nyomán emlegetett könyvében nem csupán a bekecsi ünnepély lefolyását írja meg pontosan, hanem megtudjuk belőle azt is, hogy milyen volt a templom belseje. – Tele volt írva igékkel és környörgésekkel! „Úgy látszik – idézem itt most már szóról szóra Esze Tamás történetírónkat –, ebben az időben még az egyháznak küzdenie kellett a képkultusz ellen, s a képeket igékkel, környörgéseket tartalmazó táblákkal helyettesítették.”³⁸ Nem érdektelen, hogy az írással való díszítésben – amennyiben ez általános volt abban a korban – a református templom megegyezett a mecsettel.

A megyaszói, középkori eredetű templomnak pedig, azon kívül, hogy kiállításon látható festett mennyezete országos hírű, az a nevezetessége, hogy bástyás kerítéssel övezett templom, erődtemplom. Talán még nem haltak ki mind, akik emlékeznek a kerítése bástyájában őrzött szakállas puskára. Esze Tamást idézem újra, kinek a szerencsi templom keltette gondolatait pontosan el lehet mondani a megyaszói templomerődre nézve is:

„A templomot körülölelő kerítés a magyar történelem szenvedésekben gazdag évtizedeire emlékezteti a késő utódot. Itt húzódtott a török hódoltság határvidéke, s rövid időközöket nem tekintve, mindig bizonytalan volt, ki itt az úr: a magyar-é vagy a török.

37 *Dongó Gyárfás Géza*: Zemplén a Várad Regesztromban. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1910. 8–9. A nevezetes középkori okmányban egy 1219-i eset kapcsán Berzék, Gesztely és Harkány, Harangod vidéki helységek között szerepel *Ilomár* nevű falu is. Karácsonyi János és Dongó Gy. G. egyezménye szerint ez nem más, mint az Abaúj megyei Vilmány. Viszont a titokzatos falunévet Újcsanáros földrajzi nevei között én *Irmár* alakban megtaláltam. Egy határrész neve ez a községtől keletre egy ér járta helyen, mely terület pontosan egybevág az okmányból látható környezettel.

38 *Esze Tamás*: Egy 330 éves emlékkönyv. Az Út, 1955. VIII. évf. 23. sz.

A 17. század hatvanas éveiben Zemplén vármegye már azon tűnődött, hogy nem volna-e okosabb vármegyéstől behódolni a töröknek, olyan erősen tépte, pusztította, embert és javakat emésztve, ezt a vidéket az ozmán áradat.

Mikor jött a török, vagy tatárhír támadt, erődített templomokba, erős templomkerítésekbe húzódott be a nép. A gyülekezetek már mindenütt elfelejtették, hogy mennyi vért láttak és mennyi sírást hallottak a régi templomfalak, mikor az ellenség betörte a kerítést és a templom kapuját, vagy felgyújtotta a szentegyházat a boldogtalanok fejére.”³⁹

A böcsi renovált szép templomkerítésben is bizonyos emléke van a védelműl szolgáló erődnek, hasonlóképpen a tiszalúciban.

Ám a megyaszói templomot és népét nemcsak a török–tatár fenyegette, hanem meg kellett védelmezni a katolikusoktól kétszer is. 1645-ben női ruhába öltözött férfiak védték meg, 1721-ben pedig, mikor már finomabban, de annál veszedelmesebben támadott az ellenség, úgy védték meg, hogy az elvételére indított vizsgálaton bebizonyították az ősi birtoklást.⁴⁰

A templomnak a gyülekezet lehetőségéhez illőnek kell lennie. Az új Taktaszada lakói alighogy megszálltak, 1717-ben nádtemplomot építettek. Ezután „ismét csak ideiglenes istánházat tudtak csinálni, mely náddal volt fedve, falai pedig ’vékony és gyenge’ fából állottak”. 1746-ban aztán új, már patics vagy vert falú templomot emelnek. 1794-ben aztán a kőtemplomhoz fogtak, melyet nyolcévi munkával építettek fel.⁴¹

A templomnak a szent sátor módjára ott kell lennie, ahol a gyülekezet, a nép. A Hernád és a Sajó áradásai miatt azonban megesett, hogy a gyülekezet kénytelen volt otthagyni templomát. Újcsanálos, akarom mondani (még) Csanálos 1865-ben átköltözött a Hernád túlsó partjáról. Új templomát csak 1907-ben építette fel, s addig a parókiával egy haj alatt épült tágas imaházban dicsérték az Istent a már nem hernádcsanálosiak vagy egyszerűen csak csanálosiak, hanem újcsanálosiak.⁴²

Csanálos tovaköltözésével egy idő tájt filiája, Hoporty nemcsak ősi telephelyét s templomát hagyta a Hernád partján, hanem talán ’hepehupa, dimb-domb’ jelentésű régi nevét is (mely a falu eredeti plantációját megelőzően mint földrajzi név jelölhette a helyet), és a határában levő Sóstó földrajzi névből a Sóstófalva mesterséges nevet nem is annyira felvette, mint kapta, amit tán népe is szívesen vett, mert az egész tájon járta róla a rigmus:

Bejártam az egész Hoportyot,
Mégse kaptam (nyeltem) egy kortyot.

Hát Hídvég hogy járt! Telkét feltehetőleg, mint megkülönböztető neve is jelzi, a középkorban még nem a Hernád mosta, hanem a Sajó, mellyel a Hernád már egyesült valahol Külsőbölcs alatt vagy Berzéknél. Ám megunva torkolatát, a falut elérve, az 1864-ben még élő hagyomány szerint, északnyugat felől gyűrűbe fogta, majd újra délnek fordulva haladt vissza lefelé. Északkeleten azonban a két mederszakasz annyira megközelítette egymást, hogy egy nagy áradáskor egybeszakadt – és a falu a túlsó parton találta magát, a „két víz közt”, a jobb parton. A község átköltözött, fel az áradásmentes teraszra a mérnökileg kimért új, mai helyére, de templomáról Fényes Elek

39 L. a 11. sz. jegyzetet.

40 Dr. Szabó Lajos: Adattár.

41 Dr. Szabó Lajos: a 34. sz. jegyzetben i. m. 26. lap. Vö.: Adattár.

42 Kőrössy György: i. m.

1851-ben megjelent könyve⁴³ is még azt mondja, hogy „csak a templom maradván a jobb parton”.

A torkolat „leköltözésével” lejjebb kellett költöztetni az átkelőt is, ami végbement már akkor, mielőtt évszázadokkal később a Hernád a falut elszigetelte. A híres híd csupán a falu nevében maradt meg, és a történeti kontinuitás emlékeként a körömi kompjáratban, ám ez már a szomszéd falu területén nem Hídvégnek hozta a portóriumot.

Sajóhídvég a középkorban az egri püspökség, illetőleg káptalan birtoka volt, és papja jövedelme – amint ez a pápai tizedlajstromokból kitűnik – többszöröse volt a közel s messze környéki paptársak fizetésének, ami után fizetniük kellett a tizedet a pápának az 1332–1337. években. Egyik esztendőn például Kesznyéten papja, *Herbardus* hét garast (grossos) fizetett, *Pál* Berzékről 11-et, *Beke* Megyaszóról 12-t, de feltűnően sokat fizetett *Iván* Hídvégről, 33 (XXXIII) garast. Más esztendőkön is többet fizetett kollégáinál. Nyilván a *hasznos jogoknak* köszönhette, melyekben fő része a hídvámnak lehetett. A körömi rév joga és kötelessége is a papoké lett, a Remete Szent Pálról nevezett szerzetesrendé, a *pálos barátoké*. A rév hozamából s további hozamára a XVIII. században építették az impozáns emeletes vendéglőt, mely most parókiaként szolgálja a r. k. egyházat a *Harangod* egyetlen településén, ahol nincs s nem is volt egyháza a reformátusok felekezetének.

„Kisvíz” idején, mikor a folyók leapadtak, a melegebb évszakokon, a Harangod alsó vidékéről Ónodba, a *hónapos vásárokr*a nem a körömi *csányeszen* keltek át, hanem gázolva a „két vízen” Hídvég és Ónod közt. Ezzel nemcsak a réven nyertek, hanem a révpénzen kívül tán még az idővel is takarékoskodtak, mert néha bizony órahosszat is várakozni kellett a hosszú szekérsorban. Olykor tengelyt is akasztottak, s akadtak szájas, erőszakos emberek, kik előzésre törtek. Különösen ha a lovak ijedősök voltak, az asszony nép is ijedezett a meredek lejárón vagy a csányeszbán, s le akart a szekérről szállni a családapa nagy idegességére. Néhány kilométerrel fentebb a közös ártér mindkét folyójának mindegyik partja a kellő helyen rendhagyóan lapos, meneteles volt, ami egyik feltétele a gázlónak. A kellően apadt víz nem vetette fel az aldeszkrát. A ló lába és a kerék nem süppedt a kemény kavicságyba. Talán a gyermekek öröme volt a legnagyobb, ha a vásárra erre szekereztek, mert éppen az újra és újra látni vágyott *ónodi vár* mellett érkeztek fel a helységbe... – De térjünk újra a templomokhoz:

Nem egy harangodi templom épült II. József császár türelmi rendeletének az eredményeképpen a XVIII. és XIX. század fordulója táján. De ekkor is még csak mint oratóriumot – imaházat – lehetett építeni. A kesznyéteniek is oratórium építésére kaptak engedélyt, mikor 1793-ban a régi helyett új templom építésébe fogtak. Szép, karcsú toronyú templom volt, a hagyomány szerint a tiszatarjánihoz hasonló, mennyezetét pedig a hejőcsabai mintájára készítette el az asztalos. Gyülekezeteink nem bánták, hogy a hatóság minek nevezi templomukat, csak engedélyt adjon rá. Több templom viszont egy évszázad múlva épült, századunk elején vagy a múlt század végén, úgymint: a hernádnémeti, újcsanálói, kesznyéteni. (Az 1793-ban építeni kezdett, s 1800-ban felszentelt, alig száz év múlva már kicsinek bizonyult helyett 1908-ban egy nagyot építettek.) Ezek mind Katona György sárospataki mérnök tervei szerint épültek, a gesztelyit pedig renoválták az ő tervei alapján. Stílusuk klasszicizáló eklektikus. A kesznyéteniek meghagyták Katonának, hogy a torony magasabb legyen a hernádnémetinél. Felépítése után mihamarabb meglevenedett az ácslegény tragikus történetéről a rege, melyet már

43 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Pesten, 1851.

Mikszáth is megírta. A torony alatti előcsarnok (cinterem) bolthajtásának a visszája az első emelet padlója alatt úgy domborodik, mint egy sírhalom. Porosodott rajta egy régi koszorú, 1922-ből maradt talán, mikor az új nagyharangot húzták fel, s az egyházi tehetette oda. A gyermekek pedig megilletődve magyarázták egymásnak: a gombfeltevő sírja, aki leesett a torony tetejéről. Az építés után pedig 47 évre, egy hittanórán 1955-ben egy lányka beszélt el – a szüleitől hallotta –: „Mikor a gombot húzták fel, az ember, aki fent volt a torony hegyibe, hogy elhelyezze, lekiáltott, megkérdezte, melyik lyukba tegye a kettő közül. Ebből már tudták, akik lent álltak, hogy kettőt lát, tehát elszédült, le fog esni. Le is esett, és szörnyet halt.” Fennmaradt azonban a gombfeltétel áldomásos valódi története is: a magasban a mester megivott egy pohár bort, majd a poharat elhajította messzire, úgyhogy az a Csegéék kapujánál esett le. Némelyek ezt is regéssé színezik: nem tört össze.

A hernádnémeti régi, azóta lebontott, még Árpád-kori templomban történt a Harangod-vidék talán legnagyobb egyháztörténeti eseménye: itt választották meg 1735. január 6-án a Tiszáninneri Református Egyházkerület első superintendensét – püspökét – Szentgyörgyi Sámuel személyében.⁴⁴ Ugyanis eddig, eredetileg egyszerűen az egri püspökség meglétére, majd érzékenységre tekintettel, később teológiai megfontolásból, Tiszáninnen nem tartottak püspököt, hanem püspöki jogú esperesek kormányoztak.

Területi gyűlések

Első püspökünket ugyancsak Németiben szentelték fel választása után rövid idő múlva, 1735. március 4-én. Mind a választás, mind a felszentelés egyházkerületi gyűlés keretében ment végbe. Hernádnémetiben tehát két egyházkerületi gyűlés is volt egy évben.⁴⁵ Tiszáninnen második superintendensét, Csáji Mártont pedig a lúci, 1745-ben tartott egyházkerületi gyűlésen választották meg.⁴⁶

A területi gyűlések tartása régen az egyházközösségekre háramlott. Az egyházközösségekben tartották felváltva. Olykor a gyűlés helyét bizonyos körülmények is indokolták, például a fogatok tekintetében a szénatermés.

Szomszéd gyülekezetek együtt is viselték a gyűlés költségét. 1809. április 18-án a Harkányban tartott kerületi gyűlés költségeihez Taktaszada is hozzájárult.⁴⁷ A gyűlések általában háromfélék voltak: egyházkerületi, egyházmegyei, valamint egyházmegyei helyosztó gyűlések. Ez utóbbiakon helyezték el – dislocálták – a meg nem marasztott, illetőleg meg nem maradt prédikátorokat és rektorokat.

Kesznyétenben 1800-ban, az új templom felszentelésekor egyházkerületi, 1812-ben egyházmegyei, s egyúttal helyosztó, utoljára 1826-ban helyosztó gyűlés – dislocatio – tartatott. 1820 februárjában a kesznyéteni követek a németi helyosztó gyűlésen negyednapig tartózkodtak. Akkoriban ezt úgy mondták s diktálták be a kurátorok számadásuk könyvébe, hogy „mulattak”. (Az utókor az ilyen bejegyzéseken igaztalanul sokat élcelődött. A szó eredeti 'időzik, időt tölt' a múlt század dereka tájától váltott át új jelentésére: 'italozással, nótázással szórakozik'. Szegény Szendrey Júliát is azért ítélte el a közvélemény, mert oda nyilatkozott, hogy férje keresése közben katonatisztekkel mulatott.) Lúcon 1824-ben volt Tractualis Gyűlés, azaz egyházmegyei. Sok kést, kanalat,

44 Dr. Szabó Lajos: Adattár.

45 Dr. Szabó Lajos: Adattár.

46 Dr. Szabó Lajos: Adattár.

47 Dr. Szabó Lajos: a 34. sz. jegyzetben i. m. 11.

villát vásároltak olyankor kurátor uraimék, melyeket aztán gyűlés múltával eladtak. Úgy kellett a gyűlésekre készülni, mint egy lakodalomra.

Ha az egyházmegye valamely felsőbb részére kellett menni gyűlésre az eklézsia követeinek, bízvást számíthattak a lovaknak takarmányra a pataki főiskola majorjában. Ha netalán az iskola is szűkében volt a szénának, az esperes köröző levelében idejében értesítette az eklézsiaikat erre. A gyűlést is az esperes currense, körlevele hirdette meg. Ezek csakugyan köröző levelek voltak, körüljáró levelek, mert egy faluból a másba, a következőbe kellett vinni, mígnem visszaérkezett a kiinduló helyre. A currensok vitele még a múlt század elején is a rektoroknak volt szoros kötelességük. Ha előfordult hanyagság, késedelem, nem késett az esperes hűségesebb gondosságra serkentő szigorú figyelmeztetése: „Míg szomorú áldozattya nem lesz valamelyik Oskola Rector a Közönséges Levelek eránt való figyelmetlenségének...”

A vándorgyűlések rendszerét az Alsó-Zempléni Egyházmegye 1844-ben szüntette meg. Ettől kezdve a traktus gyűléseinek helye Sárospatak, ez a „mindenkor különös tekintetben tartott Ekkl(esi)a”. Az egyházközségekre pedig kivetették a „gyűlés kitartási költség”-et, arányosan. Legtöbbet Megyaszó fizetett: 9 forintot. A borsodi egyházmegyei gyűlésen mind a mai napig megállapítják a következő gyűlés helyét; ebben a régi vándorgyűlések emléke él.

Emlegessünk még fel egy egyházkerületi gyűlést, a Bőcsön 1808. április 21- és 22-én tartott Generale Consistoriumot. Itt fogadták el a főkurátornak azt a javaslatát, hogy a patrónus urak külön-külön, egy-egy traktusbéli prédikátorok pedig összesen, a pataki iskola új épületire vállalják el egy kőműves legény évi fizetését.

Papok, rektorok

A kőszívű ember fiai című Jókai regény derűs jelenete, hogy a kihallgatásra rendelt református lelkészt mily nagy tiszteletben részesítik az állami hivatalnokok, mert útlevelében foglalkozásaként miniszter van beírva. Ui. a református lelkész hivatali megnevezése ez volt: minister ecclesiae, minister verbi divini (az egyház szolgálja, az Isten Igéjének szolgálja). Így nevezi a lelképászorokat (Verbi/ D/ivini/ Ministrorum) Bethlen Gábor kollektív nemesítő oklevelének címmerrajza is. A lutheránus Szirmay Antal megmosolyogja egy Harangod-vidéki református lelkész foglalkozásának maga-megnevezését, és Hungaria in Parabolis című gyűjteményéből Tóth Béla is átveszi anekdotái közé: „Egy kálvinista pap – úgymond – 1794-ben így iratkozott alá egy folyamodásában: 'Alázatos szegény szolgálja N. N. a takta-harkályi reformata szent gyűlekezetben az isten beszédi titkait sáfárló Názáretbeli Jézus szolgálja'”.⁴⁸ Lelkészeink foglalkozásának eme régi neve az 1. Kor. 4,1-en alapul (úgy tekintsen minket az ember, mint Krisztus szolgáit, és Isten titkainak sáfárait). Az anekdotabeli aláírás szövege azonban valószínűleg eltorzult! A jelző és a jelzett szó a latin szöveg hibás fordításában elszakadt egymástól. Helyesen: „a Názáreti Jézusnak az Isten beszédei (Igéje) titkait sáfárló szolgálja.” A protestáns lelkészek címe a *predikátor* volt, a pap nevezetet elutasították. Az elnevezés megváltozása a múlt század dereka táján ment végbe. Kesznyétenben Nagy Gábor a keresztelési anyakönyvben egy darabig predikátornak írja magát, egy ízben, 1839-ben azt írja, hogy H. Pap, de 1842. január 26-tól *Lelki-pásztor*, többnyire *lelkész*, s 1852. nov. 21-től általában *lelkész*. A múlt évszázad elején a predikátor szót a neológusok *hitszónoknak* fordították, s voltak, akik megszólításban is alkalmazták.

48 Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. Budapest. II. k. 4.

Lelkészeink nemcsak az Ige fegyverét forgatták. Két harangodi prédikátorról tudok, aki kivette részét a 48-as szabadságharcból is. Bodolai József, ki 1905-ben lett haláláig volt kesznyéteni lelkipásztor, a Szepesi Légió parancsnoka volt; Futó Sámuel, az abaúji esperes fia, aki utóbb szintén bőcsi pap lett, a vörössipkások századosaként harcolt; a Gesztelyben 1854–1885 közt tanítóskodó Pálóczy József mint főhadnagy. A hagyomány szerint a bőcsi lelkészen baráti társaságban sokszor tréfálkoztak azzal, hogy bujdosásában a nánási nádasok közt mikor lóhúson tengődtek, egyszer a rághatatlan rész jutott neki belőle. Más hagyomány is szól róla. Egy cigány, akitől ha kérdezték, hova mégy vagy hova jártál, Puci, ezt válaszolta: Futó Samunál vendégségbe. Nevették, nem hitték, pedig igaz volt. A cigány ugyanis megmentette az életét. Eltört a kardja, csak a csonkja maradt a kezében, ámde a cigány az ellenség lesújtó kardját felütötte. Szállítás és terített asztal várta ezért papcimborájánál mindéltig. Futó Sámuellel csonka kardját is koporsóba tették. Ott van a sírja a bőcsi templomkerítésben azonos nevű apjával egyvégtében, kivételesen, mert már régesrég nem temetkeztek a templom mellé. Mindkettő hamvait egy-egy *fejfa*, azaz hogy obelisz alakú egyszerű sírkő jelöli a déli oldalon.

Bőcs iskolatörténetének is van egy érdekessége. A múlt évszázadnak kivált még az első felében a tanítók egy részét a VI-osztályos gimnáziumi végzettséggel, *deák* képesítéssel alkalmazták. Más részük viszont lelkésznek készülők, teológiát végzett ifjúként 3 évre ment ki iskolatanítónak. A tanítóság így egyik lépcsőfoka volt a lelkipásztorságnak. Főként a jobb jövedelmet nyújtó eklézsiákba mentek ki *academica promotioként* a végzett hittanhallgatók, mint akadémikus rektorok, akik tanítóságuk jövedelméből külföldre készültek tudományuk öregbítésére. Nos, Bőcsön a pataki tanítóképzés megindulása után még majd harminc év múlva is *három éves rektorok* tanítanak. „A fiúk tanítója Varga Károly (három éves rektor) hittanhallgató a sárospataki főiskolából.” A Borsod megyei tanfelügyelő ámul: „Csodálatos, hogy az elavult intézmény még ma is fennáll ott” – és megírja 1885-ben megjelent könyvében.⁴⁹ Egy újabb bőcsi tanítóról, Szilágyi Benőről szóláshasonlat maradt fenn: „Beosztással van, mint a bőcsi tanító.” A Mikszáthnál is megtalálható vagy egyenesen tőle vett anekdotával baráti körökben tréfálkoztak vele, hogy szőlője termését az új szüretig egyenletesen beosztva, a hordókra ráírta a hónapok nevét, de „márciusba mán júniusba járt”. Szólas maradt fenn a hernádkaki iskolatanítóról is: „Kihúzta hegyesre, mint a belegrádi rektor a búcsúztatót.” Belegrad Kak Hernádon túli részének a neve. (Figyelemre méltó, hogy ez a neve Belső-Bőcsön is egy falurésznek, sőt Miskolcon is ez volt valaha egy szigetnek a mai Ady-híd táján.) A tanítók sok gazdálkodási ismeretet, szabályt is tanítottak. Volt, aki a mai praxist megelőzve a kukorica sűrű tőtávolságát ajánlotta: „Ahány tű, annyi csű.” Igen ám, de ezt úgy idézik fel, mint amely célját tévesztette, mert annak az „egyszeri” tanító uramnak, bár csője sok lett, de tengerije annál kevesebb. Egy versecskét a kesznyéteniek hagyománya a tanító részére éleleladományt gyűjtő és az iskolába toborzó Gergelyjáráshoz köt.

Bocskorba kell keresni,
Csizmába kell kóteni, –
Elég éntüllem ennyi.

Az utolsó sor arra utal, hogy e rigmust a legkisebbek közül szokták volt mondani. Az Arany Ábécének nevezett erkölcsi szabálygyűjteményen kívül ilyen regulákat is oktattak nagyapáinknak:

49 *Ballagi Károly*: Adalékok Borsod megye népiskoláinak történetéhez. Miskolc

Lőfegyverhe ne nyúlj, mert könnyen meg lehet
Tőtve, és vagy benned, vagy másba kárt tehet!

Nagyanyáinkkal pedig ilyet is tanultattak iskolás korukban:

Tűt ne fogj a szádba, mert azt leszalasztod,
Tű már számos női éltet elszakasztott.

Sok-sok egyéb szabály között ez is az iskoláskor emléke:

Ha jól laktál, magad hajtsd meg,
Gazda jóságát köszönd meg!

Kesznyétenben a múlt század elején latinul is tanítottak, ami népünk szótárában a latin szavak sokaságát is magyarázza részint. A bige-játék szakszavait a gyerekek latinul tudták: semel – bis – ter. Versbe szedett finom szabályát, ha még játszanának, ma is így mondanák: Szemel – emel, Bisz – visz, Ter – ver.

Nemcsak az ónodi katona átkát (Mindig gyűlísezzetek, de sohase vígezzetek!), hanem az ónodi rektor prédikációját is emlegetik a Harangod-vidék nyugati részén. A rektoroknak ui. régi törvény szerint kötelességük volt *kanonikus órán* (hora canonica), azaz a 6 communio (Úrvacsora) napján és újévkor a lelkipásztor mentesítése végett a *délesteri* (délutáni) igehirdetés, ami szinte az iskolák államosításáig érvényes volt. Nos, az emlegetett rektor mindig ezt prédikálta: „Remény, remény, de sokat megcsaltál, engemet is, mást is!” Csokonai felé, legalábbis korára mutat ez a néphagyományban fennmaradt sóhaj a régi hitszónoklatból. Pap és tanító együtt fordul elő ebben a tréfás szólásban: „Papot, rektort kell kínálni, a többinek legyen magához való esze!” Arra az időre mutat vissza, mikor a *belső emberek*nek törvényes járandóságuk közé tartozott a részvétel a lakomákon.

A tanítók egyházmegyei szervezetén belül „harangod-vidéki tanítói testület” működött, melynek a múlt század második felében huzamosan Majomi Bartha János kesznyéteni „oktató” volt a pénztárnoka, „mely hivatalában addig buzgólkodott, míg a testületi pénztár 500 ft tőkére nem gyarapodott; ekkor aztán erről lemondott.”⁵⁰

Vázlataim között a káplánok még alig tűntek elő. A Harangod-vidékére való volt a korábban híres pataki diák, emlékezetes paszkvilusok szerzője, szülőfalujáról nevezve Lúci Szabó Imre, később somorjai lelkész, az azonos nevű budapesti esperes atyja. Nem hagyta szó nélkül a múlt század második felében a káplánok csekély fizetését:

Káplánnak tíz pengőt attok,
Akasztani valók vattok!

Az előd hátralévő szolgálati idejét kitöltő *supplens* – helyettes – rektort magyarul *időt töltőnek* nevezték, de így nevezték a múlt század elején a segédlelkészt is, míg Tóth István esperes 1824-ben Megyaszórol körüljáró levelében el nem rendelte, hogy „kik a’ Prédikátori Hivatalban még csak idő töltők, Káplánoknak neveztessek...” A régi elnevezés nyilván sok tréfára adott alkalmat.

A tanító és lelkész hivatala a gyülekezettől függött. A szónak valóságos értelmében attól, hogy volt-e hivatala, meghívása az eklézsiától. Az eklézsiának joga volt egy év letelével hivatalnokait *marasztani* vagy *változtatni*. Később azonban már csak 3 évenként tartottak *dislocatiót*. Nem szabad felejtetni, hogy a lelkipásztorok a *papmarasz-*

50 „M. Bartha János kesznyéteni tanító élet leírása.” In: Galuska Imre: Két kesznyéteni hivatalnok önleírása. Kézirat. 1975.

tás rendszerében bár ki voltak szolgáltatva hallgatóságuknak: a községnek és előljáróinak, általában mégis megalkuvás nélkül vigyáztak az Isten szövetségének az érvényességére, és nem hunytak szemet az igazságtalanságok és vétkek láttán. Így aztán – mutatja a kesznyéteni lelkészek rövid szolgálati ideje is – sűrűn váltogatták az eklézsiákat, illetőleg az eklézsiákban egymást. Az esperesek futólevelei azonban, jöllehet a három éves *dislocatio exercitiuma* lehetővé tette a változást, nem győzték eleget inteni az egyházközségeket marasztásra, a lelkipásztorokat maradásra.

Belső emberek

Az előző fejezetnek a fent írt címet is lehetett volna adni, mert XIX. századi irataink a lelkészeket és tanítókat együtt *belső személyeknek*, *belhivatalnokoknak* nevezik, népünk pedig a legközlelebbi múltig *belső embereknek* mondta őket. Réthi István, mikor 1822-ben a kesznyéteni iskolatanfői hivatalt kérvényezte, így írt a Tisztelendő Szent Székhez: „Énnekem Gyermekegémtől fogva a’ belső Hivatalra volt minden igyekezetem...” Egy iratban „Belső Személyt nem illető cselekedet”-ről olvasunk. A belső hivatalnokok mellett viszont a községi jegyző pl. *külső hivatalnok* volt. Egy 1813-i currensben így áll: „a’ Notarius vagy más külső Személy...” A jelzőt az az ótestamentumi kijelentésen alapuló reformátori (zwingliánus) szemlélet magyarázza, hogy az egyház azonos a községgel, amint az egész Izráel Isten népe, gyülekezete; polis (falu) = ecclesia. Minden hivatalnok tehát az egyház, az eklézsia hivatalnoka, de így is mondhatjuk: a helység hivatalnoka, csakhogy a világiak a *külső* magisztrátust alkotják, míg a lelkész és a tanító: *belső* hivatalnok. (A Magyar Néprajzi Lexikon másképpen értelmezi a külső és belső magisztrátus különbségét, de megalapozatlan, s példátár nélkül.) Az eklézsia belső és külső előljárói közötti különbségre jól rávilágít az 1825-ben az alsózempléni egyházlátogatók részére adott esperesi utasítás, melyben szó van lelkipásztorokról és oskola rectorokról, s rajtuk kívül „a külső Törvény Székeken vallásunkat díszesítő s védelmező Oszlop Férfiak”-ról, továbbá „az Ekklésia mind külső, mind belső Előljárói”-ről.

Császár és lelkipásztor

Mint a magyarok Mátyás királyról, II. József császárról a csehek beszélnek történeteket, de a megyszóiaknak is van róla hagyományuk, mikor Tállyáról Szikszóra ment útba ejtette őket.

A bíró és a nemesek hadnagya a tanáccsal és bandériummal két nap étlen-szomjan várta a Koplaló-hídnál; innen a név. A nemesek hadnagya latinul üdvözölte, s a császár kérdésére, hogy hol tanult latinul, azt válaszolta, hogy ő is, mások is a megyszói iskolában a rektoroktól. A rektor is üdvözölte – franciául, de a császár leintette, kíséretéhez fordulva: Mondják meg ennek a nagy tudományú férfiúnak, hogy nem tudom a szanszkrit nyelvet. Ui. a rektor a francia szókat úgy ejtette ki, ahogy le voltak írva. A császár igen hiányolta a papot, de az azt üzenté: Megyek, de most dolgom van. – A harang megszólalván, a császár még bosszúsabb lett: „A harangját küldi maga helyett.” S a helybeliek nem merték megmondani, hogy halottnak harangoznak. Beérve a helységbe, a pap a templom déli bástyájánál fényes ornátusban fogadta, s mikor a császár kérdőre vonta, hogy parancsára miért nem jelent meg, így válaszolt:

– Mert velem az rendelkezett, aki mindnyájunknál hatalmasabb úr, kinek hívására mindnyájunknak meg kell jelenni, aki előtt le kell tennem a bibliát, felségednek pedig a koronát.

– Ki az a hatalmas úr? – érdeklődött a császár.

- A halál; temetnem kellett, felséges uram.
- Igazad van. Az élők várakozhatnak, de a halál nem vár senkire.

A történet aztán azzal végződik, hogy a császár, aki már régóta szeretett volna kálvianista paplakot látni, betér hozzá, s megkérdezi tőle: nem szeretne-e máshova menni.

- Nem, de volna egy kérésem!
- Mi az?

– Tornyot a szegény templom mellé – s átnyújtotta a már egyszer visszautasított folyamodványt. S a császár ráírta az engedélyt: Fiat voluntas tua. (Legyen meg a te akaratod.)

A történetet megírta e fejezet fölé írt hasonló címmel a harangodi táj írója, Hegyaljai Kiss Géza böcsi, utóbb debreceni lelkipásztor, ő viszont Zombory Gedő megyaszói lelkipásztor írásából merítette, ez pedig – úgymond – még egy fül- és szemtanútól, Kiss Istvántól hallotta, aki az 1860-as évek végén halt meg mint 90 éves aggastyán.⁵¹ Hogy aztán valódi történeti hagyomány-e, vagy a lelkész írói leleménye, tisztázva nincsen.

A rektor examen-adása

Évenként a rektor, július első vagy második vasárnapján exáment adott, amelyen tanítványait tudományukra nézve a templomi gyülekezet elé megvizsgálni bocsátotta.

1822-ben „7 a July Ditséretet érdemlett Exament adott az Oskola-Tanitó” – olvasuk egy kesznyéteni feljegyzésben. 1832-ben „8 a Julii. Az Oskolás Gyermekes közönséges Examenje tartatott a’ Templomban, kiknek kész Felelet-adásaikból, az Ujj Oskola Tanitónak Visegrádi János Urnak – igen el-allyasodott Oskolánk helyre állítására iparkodó ditséretes szorgalma már-is olly szemebetünő képen ki tetszett, hogy jó reménységet nyújtott Ekklésiánk minden Tagjainak, annak nem sok idő múlva tökéletes jó karba való állítása felől” – jegyzi fel Nagy Gábor káplán. 1833-ban »az Oskolás Gyermekes examenje tartatott a’ Templomba a’ Szent Gyülekezet előtt, a’ holott a Gyermekes Folyvást és értelmesen adott Feleleteikből mind az ő, mind Tanitójok körülök való ditséretes szorgalmok szembe-tünt«.

A vizsgát a rektor vezette be, ilyen beszédet tartván:

„Te/ki/n/tete/s n/eme/s n/em/zetes és vitézlő Uraságok, kik ezen n/eme/s és Sz/ent/ Ekkl/esia/nak Kormányzói vagytok, Kegyes Szülők, és betses hallgatók, mindnyájan a kik magatok meg aláztátok.

Az én és ezen kis Sereg ide jövésünk/ne/k tzelja, nem az hogy itt a ti betses figyelmisségteket és leendő békességes türeketeket sokáig függőbe tartanánk, hanem hogy megmutassuk azt, hogy a tudatlanság vastag kárpitja alól is most fejlődő tehetség ezen fél esztendő el fojása alatt mennyire mehetett elő a tudományokban. De valamint a Kies Tavasznak elő állásával, a föld kebeléből ki jött, gyenge növényekkel, nem lehet az embernek tetszése szerint bálni, az ő gyengeségek miatt; ugy ezen gyenge növényekhez hasonló kis sereggel is, tsak kedvezőleg bánjatok, tekintetbe vévén az ő gyenge elmebeli tehetségeket, melly az idővel edjütt fog nevedekni. De mind ezen gyengeség mellett is hogy a mi igyekezetünk tsak valami részbe is ki tesszen; melynek megmutatására gyültünk ezen helyre, a leg mélyebb tisztelettel ki-kérjük figyelmisségteket.”

A vizsga tárgyait egy-egy gyermek konferálta be. Így kezdte az első:

Igaz hitű tagok kik ide gyültetek
Szép renddel és számmal le telepedtetek

⁵¹ Szerencs, 1931. 70–72.

Tudjuk oly szándékkal most ide jöttetek
Hogy feleletünkől örömet vegyetek

S így tovább több versen át.

A vizsga első anyaga a hittan, a katekizmus volt, amit így jelentett be egyik tanuló:

Első lész veleje a mi vallásunknak
Mely tanítja okát nyavalyásságunknak
Megmondja módját is szabadulásunknak
Melyért háladással tartozunk Urunknak

Református hitvallásaink egyikének, a Heidelbergi Káténak első kérdéseire utal a fenti versecske. Egy másikkal a szenttörténetből (Kijelentéstörténet) való vizsgát jelentték be:

Summáját tanultuk a Szent Bibliának
Amely nevezetetik Szent Históriának
El tudjuk mondani mind szakaszának
Mi a foglalata e kised munkának

A továbbiakban megverselik az üdvtörténet felosztását, s azután a Tízparancsolatból való vizsgát jelentik be, s beszámolnak megtanulása mikéntjéről is:

Tíz parantsolatot eszünkbe forgattuk
Ha mondták tsendesen Classisba hallgattuk
Néha házunknál is edjütt tanulgattuk
Úton és útfélen egymást úgy oktattuk
Ily gondunk volt ezen Isten Igéjére
Lelkünket tápláló igazság tejére
Tudván hogy kinek ez élete vezére
Szégyen gyalázatot nem vonhat fejére

A számtanvizsga bejelentését meghatottan hallgatták a szülők:

A számláláshoz is egy keveset értünk
Ezen tudományba már oda el értünk
Hogy amit szüleink fizetgettek értünk
Öszve tudnánk adni annyira már értünk

Ha azonban apróbb iskolás konferálta be a számtant, a szöveg módosult:

Mi a számláláshoz is keveset értünk
Ezen tudományba még oda nem értünk
Hogy amit szüleink már fizettek értünk
Össze tudnánk adni annyira nem értünk

Egy bevezető vers elmondása után beszámoltak a római számok ismeretéről, és mikor az írás tudományáról szólt egy szavalat, derültsegg futott át a gyülekezeten:

Az írásba mentünk még igen kevésre
Mert az időt szántuk inkább pigézésre
Mellyel sokszor okot adtunk a feddésre
Asztal vagy pedig az ágy alá ülésre

Volt verse a természettannak is, de át van húzva ott, ahonnét kiírtam, bizonyára mert e vers használata idején nem tanulták, vagy nem vizsgáztak belőle:

Isten hatalmának megbizonyítása
A szép Természetnek tetsző Tudománya
Mert ki Természeti Testeket vizsgálja
Annak haszontalan nem hever a szája

Mely is a testeknek tulajdonságait
Tűz víz Levegő ég hang származásait
Mennydörgés villámlás el fordulásait
Elő adja renddel azoknak folyásit

Utoljára énekből vizsgáztak:

Az ének vet véget mostani dolgunknak
Az Esztendőbeli tanulgatásunknak
El mondtuk Summáját a Tudományunknak
A többit ajánljuk kedves Censorunknak

A censor – a vizsga ellenőre – egy szomszéd prédikátor volt Kesznyétenben is. Legalábbis a szomszéd Alsó-Borsodban 1800-ban úgy rendelkeztek, hogy „minden examenekbe a szomszéd helybeli predikátor jelen legyen...”⁵²

„Berekesztő” verseket is mondtak, hadd idézek ezekből is egyet:

Nem néztétek a mi fogyatkozásunkat
A feleletünkbe esett hibáinkat
Melyért erántatok holtig viseltetünk
Egész tisztelettel míg tart az életünk.

Examen-adáskor az egyház kasszájából a kurátor a rektornak egy kis áldomással kedveskedett. Az eklézsia fennmaradt legkorábbi, 1815. évi számadásának egyik kiadási tétele júl. 9-én: „Examen alkalmatosságával a' Rector Ur két ittte bor” 1 Rhénes forint. 1825-ben halat vett a gondnok 1 Ft 54 xr-ért, hozzá 6 ittte bort 1 forinton. 1830-ban már csak 36 xr-t költött az „examen alkalmatosságára”. Aztán elmaradtak az egyház ily nemű kiadásai, de nem maradhatott el egy esztendőről sem az ünnepélyes év végi vizsga, az *egzáment*, *egzsámen*. Ugyanannyira, hogy a felszabadulás után, de még az iskolák államosítása előtt, a tanító-házaspárnak igen nehezményezte a kesznyéteni gyülekezet, amiért vizsgát nem tartottak.

Donsistoriális személyek

Consistorium

Az eklézsiáról való gondoskodás eleinte a helység vezetőségének, tanácsának a feladata volt. Az esztendőnként év elején ismétlődő egyházlátogatások alkalmával, mikor is a vizitátorok megvizsgálták az eklézsia állapotát, az előljáróság tagjai, élükön a bíróval, voltak a *fatensek*, a tanúságtévők, akik a feltett kérdéseket megválaszolták. Világiakból álló, laikus presbitérium, s gondnoki tisztség még nem volt. Volt ugyan egyházfi, főként a dologi teendőik ellátására, de hivatala a bírónak és a lelkésznek volt alárendelve. A presbiteri intézmény az angliai eredetű puritán mozgalom eredményeként

jött létre, de ettől függetlenül már a XVII. század elején, egyelőre csak a dunántúli kerületben. Az ország keleti részén, így a mi tiszáninnen kerületünkben is, az egyházközségek külön világi vezető testületei, a presbitériumok csak a XVIII. század vége felé alakultak meg, Mária Terézia, illetőleg a Helytartótanács ama rendelkezésére, hogy a helység pénztára ne járuljon hozzá a gyülekezet fenntartásához. Van rá adat, pl. az ungi egyházmegyéből, hogy a presbitériumok felállítására ellenállásba ütközött. Kesznyétenben a frissen létrehívott kurátori hivatal, akárcsak az egyházié, eleinte a bírónak volt subordinálva. A községi előjáróságtól való függetlenedés kezdeti idejét, a külön pénzkezelés első jelentkezését egy határozatból vesszük észre, melyet 1787-ben hozott a consistoriumi gyűlés, hogy: „Két s három Forintokba kerülő Correctoért (javításért), melly vagy a Templom, vagy a Parochiák körül kívántatik Kurátor Uram mindjárt Bíró Uramhoz ne fusson, hanem esküvésének ereje szerint a Curator Kötelességének megfelelően.”⁵³ Egy 1799-i gyűlés jegyzőkönyvéből viszont azt tudjuk meg, „hogy eddig a’ Curatori és Birói teher és hatalom egyben lévén köttetve, mind Biró Úr könnyebbitést kívánván, mind a’ Ns Consistorium a’ Curatornak nagyobb auctoritását akarván – a’ dolog jobb renddel intéztessék (Bekezdés) végeztetett – hogy az Ekklé’siát illető dolgokban tellyes hatalom adattassék a Curatornak.”⁵⁴ 1802-ben pedig azt végzik, „hogy ennekutánna mindenek, kik a’ Tanácsban vagynak egyszersmind Consistorialis Személyek is légyenek”. Indoklás: „mivel hogy az egész Helység tiszta REformátusokból áll”. További határozatok: Akik a tanácsból kimaradtak, ne tartsák magukat consistoriálisoknak. A tanácsban lévőkön kívül azonban még választani kell, részint a nemes, részint a contribuens (adózó) hallgatók közül hat vagy legalább öt arra érdemes személyt. E határozatot figyelemfelhívó *Jegyzés* fejezi be „olly véggel, hogy a’ Consistoriumnak ki állításában ennekutánna örökös Normául és Cynosuraul légyen”.⁵⁵ Tehát a presbiterek választásában támpontul szolgáljon. A későbbiekben pedig szinte hagyománnyá lett, hogy a kurátori tisztre a kiérdemesült bírót választották meg. Falu és eklézsia egységére szólásmondást is alkalmaztak: „Egy a ház a kemencével.”

A presbitériumot, mint szövegeinkből is kiderül, consistoriumnak, tagjait consistoriális személyeknek nevezték eleinte; később, már a múlt század első felében is magyarul mondták: egyháztanács, illetőleg egyháztanácsnok vagy egyháztanácsos; gyűléseit egyháztanács-gyűlésnek mondták, mielőtt a presbiteri gyűlés szókapcsolat meg nem honosodott.

A presbitérium (consistorium, egyháztanács) legfőbb feladata volt (az egyház fenntartásán és kormányzatán túl) a közerkölcs tisztaságára, s a kálvini, sőt visszamenőleg zwingliánus felfogás alapján különösen a házaseset békességére való vigyázat. A házások közti békeltető munkát még a közelmúltban is folytatta. A viszálykodó fiatal házásokat a presbitérium, vagy már csak a lelkész *maga elibe* hívatta a parókiára, többnyire azonban a házastársak hívták be egymást. A II. világháború után már a községi *hitések*, illetőleg a tanács közreműködését vették igénybe, mely holmi vagyontárgyak, termény, fejadag szétosztását jelentette alkalmasint. Ha az elő-előforduló viszály elmúlt, miután a szüleihez hazaköltöző menyecske visszament, népünk ezt állapította meg: „Eltudták a bolondesztendőt.”

53 A kesznyéteni ref. egyházközség legrégebbi jegyzőkönyve. 1787–1872. 1. (számozott) lap. (A továbbiakban Prot.)

54 Prot. 12.

55 Prot. 23.

Az egyházfegyelem gyakorlásának, az Ige hirdetése és a sacramentumok kiszolgáltatása mellett az egyház eme harmadik kritériumának a célja az Isten szövetségének az érvényesítése az Isten népe, a gyülekezet életében. Fokozatai Jézus meghagyása (Máté 18: 15–18.) szerint: a négy szemközti, majd a jelenlétében a gyülekezet színe előtti megintés, végső fokon az Úrvacsoráról való eltiltás. Minden communió (Úrvacsora) előtt a „Canonok értelmében”, az egyházi törvények szerint consistorialis gyűlés tartott, melyen „kérdés tétetett”, van-e valami eligazítani való, nincsenek-e botránkoztató életű személyek. S oly személyválogatás nélkül való volt a fegyelmezés, hogy pl. 1831-ben a bíróné, illetőleg Kántor Mihály főbíró sem volt kivétel a szigora alól. Nem volt hát mindig igaza a szólásmondásnak sem: „Ha a bíró megbánt, kihe mígy panaszra?”⁵⁶ A fegyelmezést követelő házassági viszály okát, s a tanúk vallomását mellőzve, csupán az ügy kimeneteléről szölok. A ns Consistorium a bíróné felől „azt határozta, hogy vasra tétetvén, érdemlett büntetését vegye el; de minek előtte vasra tétetett volna, a Férje (...) az Egyházfit az ajtóból el taszítván, a feleségét haza vitte, ilyen mondással: az én Feleségemet nyavalyássá, kódússá egy (...) ringyóért ne tegyék.”

A vizsgálat további lefolytatását és az ügy végleges elintézését Somosy István esperes az egyházlátogatókra, mint deputatióra bízta, s ennek eredményeként „a’ Felek (...) a’ szent békeségnek és szeretetnek meg tartására Reversalis Levelek által is kötelezték magokat”, s a róluk készült protocollatiót „is semmivé tétetni kérték”.⁵⁷

A bocsánatot nyert vétkesektől általában reversalist, írásbeli elkötelező ígéretet vettek. Fennmaradt egy ilyen Alsódobszáról, „A kis-dobszai egyház leveles ládjából”.

Dobszai Tsirke Jánosné: Simon Sára reversalis levele En Simon Sára Tsirke János Uram felesége a’ K. Dobszai betsületes Consistorium előtt ezen Reversalisomnak tenora (ereje) szerint kötelezem magamat arra, hogy ha ennek utánna férjemet elhagyom, vagy valami tzégéres vétekbe találtatom, magamat ugyan az említett betsületes Consistoriumnak semmi nemű fenytése alól, akár páltzával, akár másképen legyen az, közönséges helyen való Eccl(esi)a követés által, nem hogy kivenném magamat, sőt önkint, és örömet alábotsátom. Mellynek erősségére adtam ezen Reversalis Levelemet, K. Dobszán, die 23. xbr. 1778.

Tsirke Jánosné

kez(e) ker(eszt) vonása⁵⁸

A gyülekezet tagjainak ekléziakövetéssel is járó fegyelmezése általában a múlt, XIX. század dereka óta abbamarad. A kérdésre: van-e botránkoztató életű – az ismételt felelet: Senki sem jelentetett. Nem egyedül a hitélet hanyatlásával, s az erkölcsről vallott nézet megváltozásával, általában a liberalizálódással magyarázható ez a jelenség, hanem – éppen az egyházfegyelmezés eredményeképpen – az erkölcsök nemesedésével is.

Hálás megbecsüléssel emlékezünk a régiekre. Régen szolgált hűséges presbiterekre. Fő kurátorok s coadjutor curatorok mellett egyházközségek kurátoraira. Kemény munkákhoz szokott nehéz kezeikkel számadásokat vezettek. Fakó szekerükön az eklézsia követségében nagy utakat tettek, napokat töltöttek. Az eklézsia fenntartására szükséges pénzt a magukéból hányszor előlegezték. Az eklézsia náluk felgyűlt adósságát végül aztán hányan el is engedték. Áldott legyen emlékezetük.

56 A szólás leírására az eufemizmust vettem segítségül.

57 Prot. 65–66.

58 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1901. 53.

Teherviselés az ekléziáért

Megyaszón 1902-ben a templom bővítésekor az évi politikai adó 200 százalékát fizették, de Andrassy Dénes is adott húszezer koronát.⁵⁹ A kesznyéteniek hét éven át a föld-, ház- és legelőadójuk 50 százalékát fizették, ezenkívül egyenlően minden pár 5 koronát. Ezek szerint a legnagyobb adófizető évi 61 korona 20 fillérrel adózott az építendő templomra. Ezért a pénzért, ha tehenet még nem is, egy üszőtínót már lehetett venni. A nyolcadik évben aztán, az építés évében az addigi évi járulék hétszeresét, azaz az évi világi adó 350 százalékát fizette minden birtokos, és a személy szerint, tehát a földnélküliekre is kivetett páronkénti adó is ötről 42 koronára emeltetett.

Az Ige bővebb hirdetéséért is hoztak áldozatot, fáradtak ezelőtt a kesznyéteniek. A lelkipásztor földjeinek megmunkálása díjlevél szabta kötelessége volt a községnek, de egy harmadik szántást külön a „szeredai bibliamagyarázatért” teljesítettek.

Mennyit áldoztak az iskoláért is ekléziáink! Kesznyétenben – olvassuk – már 1652-ben rendezett a tanító fizetése.⁶⁰ A tehetősebb ekléziákban leányok tanítója is működött, esetleg segédtanító, préceptor. Kesznyétenben a múlt század közepétől kezdve alapítvánnyal készültek egy leánytanítói állás fenntartására, végül is helyette a II. tanítói állást szervezték meg. Általában többet költöttek az iskolára, mint a szorosabb értelemben vett egyházi szükségletek fedezetére. Az iskola fenntartására fordított kiadások kimutatására utóbb külön iskolai számadást készítettek.

A pataki tanítóképző 1857 őszén kapuit megnyitván, gyülekezeteink szívesen hordták be szekereiken még régi képzettségű tanítóikat több ízben is a kötelező továbbképzésre. Vonat 1859 óta már járt, de Patakig még nem, csupán Szerencsig, s innen Debrecen felé.

Tanítói értekezleteket is többször tartottak az egyházközségek, úgy, miként a vándor területi gyűléseket annak előtte. Kesznyétenre 1865-ben, 1872-ben, 1884-ben, majd 1906-ban került sor.

Hogy az egyház iránti buzgó szeretet milyen leleményes tud lenni, beszél erről a gyülekezetek sófuarozása. A gesztelyiek 1824-ben, mikor a toronyépítéshez fogtak, a szükséges pénzt sófuarozással szereztek meg úgy, hogy a tokaji sóházból a miskolciba szállították a sót. A szállítás díját a kurátor vette fel, s adta be az eklézsia pénztárába. 1851-ben, midőn folytatták a toronyépítést, a költséget ismét csak sófuarozásból szereztek meg.⁶¹ A kesznyéteniek toronyórát szerettek volna, ezért 1854. március 5-én „a' Sófuarozás Tokajból Miskolcra elhatározottat”.

A múltban a hajdú helyeken, s általában az egy vallású községekben az egyházi és világi vezetőség azonos volt. Bár az egyházlátogatóknak a múlt század elején feladatuk közé tartozott ügyelni arra, hogy „van-e hittal szolgáló (azaz esküt tett) s a külső tanástól megkülönböztetett Presbytérium vagy Helybeli Consistorium?”⁶² – az egy vallású helyeken a világi (külső) vezetőség gondja kiterjedt az egyházra. Böcsön 1859-ben a vasútépítők „...A kövcset se kívánták ingyen a délből – tudósítja a helytörténet iránt kíváncsi utókort Öreg Gyüker József kedves naplója. – Szép summát felvettek érte a bírák, és annak némely részit az eklézsia szükségire fordították.”⁶³ Kesznyétenben is a

59 *Dr. Szabó Lajos*: Adattár

60 *Dudás Gyula*: Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1906. 234.

61 *Kun Zoltán*: Gesztely. In: Szerencs, 1931. 39.

62 *Szuhay Benedek*: Az egyházlátogatás. 1900.

63 *Öreg Gyüker József* krónikája. Az emlékezetnek méltó történetek megírása. Agrártörténeti Szemle. 1964. 3–4. sz. 466.

község és a közbirtokosság kötelességének ismerte még nem is olyan régen is, hogy részt vállaljon az egyháznak különösen rendkívüli kiadásaiból. Egy-egy jókora területet huzamosabb ideig, az idők folytán több ízben is átengedett hasznosításra az ekléziának. Így került rá az új, nagyobbik harangra a közbirtokosság neve is: „A világháború siralmas idején ágyúnak elrekvirált testvérei helyett öntette a kesznyéteni Közbirtokosság és református egyház gazdagja, szegénye, fiatalja, vénéje Isten dicsőségére az Úrnak 1922ik esztendejében.”

Ha már a harangfeliratokhoz értünk, olvassuk el a többit is. A másik oldalára a harang szerepe van ráírva:

Az élőket hívogatom

A holtakat elsiratom

Református lévén, nincs ott a harmadik funkciója: Fulgura frange (= a villámokat megtöröm). Alatta még: „Vajha ne lenne pusztába kiáltónak szava az én hangom!” – utal a Krisztus útját készítő utolsó prófétára, Keresztelő Jánosra. A kisharang felirata pedig: A: S: KESZNYÉTEMI REFORMAT SZ EKLESIA MAGA KOLTSEGEN ONTETTE Lent: GOS MICH IOHAN IUSTEL IN ERLAU 1802 – A német szöveget (Öntött engem Justel János Egerben) csehnek állítják, s annak veszik bizonyosságául, hogy Kesznyétenben valaha csehek laktak, s a régi templomot is ők építették. Ez a szívos tradíció egyetlen történeti hagyományunk, s talán arról beszél, hogy a kesznyéteniek huszita hatásra már a reformáció előtt két szín alatt vették az Úrvacsorát.

Az ágyúnak elvitt két harang egyikét, a kisebbiket Turóczy István öntette, aki a nemesek főhadnagya volt Kesznyétenben. Gyermekai pedig hárman, miután gesztelyi birtokosok voltak, az ottani egyházat ajándékozták meg egy haranggal, aminek történetét Olajos Pál lelkipásztor így beszéli el az I. számú protocollum 198. lapján:

„A Gesztelyi ref. egyházközséget 1857. évben télszakon azon kellemetlenség érdeklelte (sic!) miszerint 1796-ban öntetett két mázsa és hét latt súlyú harangja meghasadt és a harangozásra alkalmatlanná lett. Ezen váratlan baj miatt aggodalmaskodó szívemnek a gondviselés jósága gyorsan nyújtott vigasztalást. Ugyanis három egyházas érületű rokon család azon elhatározást tette, miszerint ők közös költségen a gesztelyi ref. egyház részére egy ujj harangot öntetnek, mely szándékukat az egyház tanácsnak jóváhagyás végett be is jelentették. Ezen rokon családok tagjai következők u. m.: Kesznyéteni lakos, de itteni birtokos Ns Turóczy János és nője Szabó Borbála, itteni lakos Ns Vékei Bertalan és nője Turóczy Juliánna és ugyancsak itteni lakos néhai Ns Turóczy István és nője Csörghe Juliánna. Az egyház tanács ezen ajánlatot szívélyes köszönettel fogadta. 1857. Május 26-án huzatot fel az ujj harang a toronyba rendeltetése helyére, és ezen ajándék harang a gyülekezet tagjaiban általános örömet ébresztett, sőt azon óhajtást is felköltötte, vajha közös költségen egy nagyobb harangot öntetnénk, voltak olyanok, akik pénz ajánlatokat tettek ezen szives óhajtásuk fogatosítására. Valóban szép látvány volt a nép felvillanyozott buzgalmának szemlélése, melyben az egyház ügye iránti meleg rokonszenv nyilvánult. Azonban az én első és fő teendőmnek tartottam az adóssági terhek törlesztését. Megjegyzem itt azt is, hogy az ujj harang 140 bécsi font súlyú, öntötte Korrontsch Márk Egerben 1857. Május 23-án. Ezen harangöntési ügy terjedelmesen le van írva az 1957. évi presbiterialis jegyzőkönyvben a 49.50.51. lapon.”⁶⁴

64 Major Zoltán hernádkaki lelkész találta a bejegyzést és ajándékozott meg vele. – Turóczy István (1789–1854) anyai nagyapám nagyatyja, fia, Turóczy János (1817–1876) nagyapám volt.

Dr. Szabó Lajosnak, a sárospataki volt teológiai akadémián az egyháztörténet professzorának van egy kéziratosa könyve, melynek dolgozatom több adatát köszönhetem. Művét Anonymus Rusticusnak, a névtelen magyar református falusi ember emlékezetének ajánlja. Dolgozatom befejezéséül ezt a dedikációt hadd idézem én is: „Az ő verejtékével épültek templomaink, iskoláink s tápláltattak az eklézsia belső emberei századokon át.”⁶⁵

Uram, Te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre. (Zsolt. 90: 1.)

65 Dr. Szabó Lajos: Adattár.